

---

*С.Д. Сворак,
професор, полковник міліції,
начальник Прикарпатського юридичного інституту
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ КИЇВСЬКОЇ РУСИ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОМУ ОСМИСЛЕННІ

Сучасні вітчизняні історики, політологи, правознавці значно розширили коло проблем, дослідження яких стало нагальною потребою в умовах розбудови національної держави. До таких проблем, на наш погляд, належить вивчення умов та основних чинників становлення державних інституцій Київської Русі у філософсько-правовій площині. Питання наукового осмислення складних і суперечливих процесів становлення державних інституцій Київської Русі є досить складним. З огляду на це слід зазначити, що упродовж всього періоду перебування українського народу в складі інших держав історія формування держави Київська Русь була сфальсифікована на догоду імперській політиці цих держав. Як зауважує з цього приводу Дж.Мейн, “російська історіографія звикла виводити початок Росії з “матери городов русских” Києва. Якщо ж Київ – українське місто, значить історія залишається без свого початку, і “російська ідея” неминує зазнає великої модифікації і трансформації” [1, 89].

На нашу думку, головна причина необ’єктивного вивчення історії започаткування і розвитку Києворуської держави коріниться в тому, що вона ґрунтувалася на ідеології монархізму Московської держави до революції 1917 року і на дещо спрощеній, однолінійній методології марксизму-ленінізму про формаційний розвиток суспільства від первіснообщинного ладу, через рабовласницький, феодальний, капіталістичний до комуністичного. Відповідно до такої формальної схеми вітчизняні історики вважали і, на жаль, до цього часу дотримуються хибної думки, що “у Київській Русі державна машина перебувала в руках феодалів” [2, 22]. У результаті формального підходу до історичних фактів найпоширеніша парадигма киеворуської державності мислиться так: “У процесі формування класового суспільства східні слов’яни перейшли від первіснообщинного ладу до феодального, обминувши рабовласницький” [3, 19]. Передусім в історичних дослідженнях держави Київська Русь спостерігається догматичне твердження про те, що князь був “верховним власником усіх давньоруських земель” [2, 23]. Наведені цитати, безумовно, свідчать про те, що сформульовані хибні стосовно державного устрою киеворуських земель думки функціонують і в наш час.

Немає сумніву в іншому. Приміром, М.Драгоманов застерігав і докоряв вітчизняним історикам за їх акцентування на тому, що “коли якісь князь або гетьман став правити, коли взяв місто.., наче навмисно уникають говорити про висновки з фактів”. І.Мазепа з цього приводу писав, що історики “з різних причин не спромоглися на критичне висвітлення нашого минулого” [4, 10]. У цьому контексті заслуговує на увагу висновок вітчизняних дослідників становлення етнічних держав про те, що “розподіл суспільства на класи (у марксистському тлумаченні) – найпоширеніша, але не єдино можлива причина виникнення” держави [5, 15]. Зрозуміло, що філософія марксизму не може залишитися незмінною. Вона має доповнюватись й удосконалюватись з урахуванням фактів.

Сьогодні закликає вчених до переосмислення сутності державного устрою Київської Русі, щоб заново виписати вітчизняну історію й суспільну пам’ять. Зв’язок сучасного будівництва національної держави спричинив тривалі суперечки у контексті критичної оцінки минулого політичного досвіду. Саме в цьому полягає актуальність теми, яку потрібно по-новому осмислити, щоб відновити історичну справедливість та історичну пам’ять сучасного українського суспільства. В такому аспекті й мусить бути оцінений перший досвід

кардинального переосмислення державного ладу Київської Русі. Отже, предметом цього дослідження є процес формування основних інститутів держави Київська Русь. Зазначимо, що існуючі концепції про сутність киеворуської державності, як вони динамічно формувалися, невиправдано знецінювали віче як єдиний вищий орган влади на всьому її політичному просторі. Ми маємо можливість осмислити такі основні інституції держави, як віче, князь з дружиною, військово-охоронні формування, десяцькі, соцькі й тисяцькі, староста територіальної громади тощо.

Очевидно, що ідеї, які сьогодні приходять до українського суспільства, стають світоглядним дороговказом і можуть бути теоретичною підставою філософсько-правового погляду на сутність і процес формування Києворуської держави. Найбільш прикметною рисою книги Б.Гаврилишина “Дороговказ у майбутнє. До ефективних суспільств” є те, що в ній використовується новий теоретико-методологічний підхід до розуміння держави. Автор, зокрема, вважає, що для державного устрою потрібні такі складові, як: економічна система, політичне правління, цінності культури. Конкретна комбінація цих складників є підставою для формування держави. При цьому Б.Гаврилишин доводить, що є три основні типові категорії цінностей: індивідуально-конкурентна, групово-кооперативна, елітарно-колективістська [6, 133].

Отже, нині виникає потреба в концепціях, які здатні дати ключ для осмислення процесів державотворення Київської Русі. Ми справді є свідками того, що одновимірна марксистська формула класового характеру утворення держави не в усіх випадках спрацьовує. У філософсько-правовій площині теоретичні засади осмислення виникнення держави і права дав Гегель. Він вважав, що держава як загальна й об’єктивна свобода – це дійсний і органічний дух народу, через відносини особливих духів різних народів стає дійсністю й розкривається у світовій історії як загальний світовий дух, право якого найвище [7, 47]. Гегель пропонує відійти від грубого матеріалізму в осмисленні державотворення й досліджувати вкорінені у матеріальне життя духовні сили народу. Розвиток суспільства до державного самовизначення й формування права не є послідовним або лінійним процесом. Відомий економіст М.Туган-Барановський про це писав: “Законів історичного розвитку, обов’язкових для всіх часів і народів, немає... Але народи, що живуть у подібних умовах соціально-економічного оточення, повинні й розвиватися подібним чином” [8, 24]. Генетичний аналіз державницької традиції українського народу зумовлює необхідність з’ясувати його здатність до самоорганізації у політичну спільноту та вміння засвоювати елементи державно-правової культури інших народів, з якими він знаходиться в певних зв’язках.

Відомий російський історик П.Мімонов на підставі всебічного вивчення тенденцій розвитку слов’янських народів дійшов висновку, що національні культура, право, держава – це витвір різних чинників, “продукт живого зв’язку і спільної діяльності даної групи людей, яка не є вічна і не є нерухома. Навпаки, вона постійно міняється: складається, розгортається, може й розкластися” [9, 64]. Отже, процес формування державних інститутів Київської Русі слід розглядати в динаміці внутрішнього життя та політичного. Відомий німецький історик Дельбрук у цьому контексті писав: “Одним з найважливіших моментів внутрішнього розвитку держави і народів є їх зовнішні відносини. Без перебільшення можна сказати, що зовнішня політика керує внутрішньою, в кожному разі вона має першість перед внутрішньою” [10, 26]. Безперечно, початкову стадію становлення киеворуської державності слід розглядати в контексті зв’язків з Візантією (головного осередку торгівлі) та ворожим оточенням з боку кочівників. “Боротьба з степовими ордами, – писав М.Грушевський, – дорого обійшлася українській народності і поглинула величезну масу енергії. Спустошення азійськими кочівниками спричиняли тяжкі втрати на людях і майні... Колонізаційні й економічні пертурбації не давали змоги громадським і політичним умовам стверднути, вийти з рідного етносу” [11, 11].

Для того щоб орієнтуватися в історичних фактах давньоруської державності і осмислити їх значення для цілісного розуміння, потрібно визначити коло філософсько-

правового предмета. В.Бачинін і М.Панов вважають, що “філософія права досліджує цивілізації, усередині яких функціонують системи права, культуру, релігію, мораль, на які опирається право, державу, зусиллям якої переважно здійснюється правова регуляція соціального життя, норми і цінності, що складають зміст права, свідомість і поведінку, яка дотримується або порушує правові норми” [12, 13].

Етнокультурна складність окремих земель південно-східної групи слов'ян, які мають пам'ять про спільні корені свого походження, мову, культуру, зумовила утворення окремих земель-полісів, котрі фіксувалися не племінними назвами, а територіально-політичними. Вони відомі нам із “Повісті временних літ” – поляни, древліани, сіверяни, волиняни, тиверці, білі хорвати та уличі. Спираючись на дослідження відомого дослідника В.Барана, логічно припустити, що саме зазначені землі-поліси склали основну частину Київської Русі. Південно-східні слов'янські землі-поліси мали чітко визначену територію, яка складалася з системи градських і сільських поселень, об'єднаних єдиним політичним містом-центром. Ці міста разом з градськими поселеннями мали значний політичний вплив та виконували інтегруючу функцію, єднали всі територіальні громади у єдиний земельний поліс. До цього слід додати, що відомі українські історики М.Грушевський, Д.Дорошенко, В.Старосольський, В.Щербаківський та інші на численних фактах довели, що тривале життя на одній і тій ж території (або стадія статичного життя) продукує стабільні звичаєві норми, правила, традиції, звичаї, які постійно оновлюються раціоналізмом та формують здатність спільноти, її вміння зберігати порядок у самозміні, зберігати найцінніше за наявного оновлення своєї культури.

У результаті стабільного життя землеробів, ремісників, торгівців у різних формах територіального життя склалась одна тривала традиція розвитку етнічного інтелекту, який призвичаївся до порядку. Кожний елемент життя сільської, градської і міської територіальної громади землі-полісу південно-східної групи слов'ян ставав упорядкованим і підконтрольним волі громади, що дістало назву віче. Характер раннього етапу державотворення земель-полісів Київської Русі був певним чином зумовлений принаймні такими чинниками. По-перше, в економічному житті домінував торговий капітал. Г.Вернадський пише про те, що “розквіт Київської держави ґрунтувався на зовнішній торгівлі”. Далі він стверджує, що на Русі постав “торговельний капіталізм” і за зразком Візантії економіка була “монетарною” [13, 15–16].

По-друге, відповідно до основ економічного життя етноспільнота киеворуських земель мала й розвинутий спільний дух. Д.Лихачов зазначав, що родючі землі південно-східної групи слов'ян сприяли формуванню відособлених дворогосподарств та територіальних громад, мешканці яких розвинули індивідуалізм, тісно поєднаний з ідеєю рівності, повагою до сусідів, гостре відчуття свободи та рішуче неприйняття будь-якого типу деспотизму. Навпаки, у північних землях і північно-східних несприятливі умови господарювання витворили великі патріархальні громади-общини, в яких особистість неминуче розчинялася у комунітаризмі, “хоровому” загалі [14, 188–189]. Одразу звертаємо увагу на те, що “дух свободи”, який був домінуючим в етнічних групах Київської Русі, міг витворити політичну форму влади, яку й досі український народ пам'ятає й іменує словом “Віче”. “По суті, – пише Г.Вернадський, – кожна давньоруська земля була містом-державою в класичному розумінні цього терміна” [13, 191].

Специфічні умови економічного життя дали можливість розвинути південно-східній групі слов'ян у руслі народоправства. Закріплення цієї традиції зумовлено значною кількістю градських поселень. Нормани, які прийшли на руські землі як князівсько-дружинна охорона торговельних шляхів із варяг до Візантії, побачили величезну кількість міст. Тому вони назвали Русь “країною градів”. Міста стають неодмінним економічним, культурним і політичним центром. Г.Вернадський пише, що нормани ніде в Європі не бачили міст, які були дуже впливовими у політичному значенні [13, 191].

Говорячи про економіку, політичну самоорганізацію земель руських та про їх уклад життя і культуру, які в єдності формують етнічний дух, наголошуємо, звичайно, лише на

об'єктивні та суб'єктивні передумови формування права та державних інститутів. Дух киеворуського етносу мав у своєму змісті виразну тенденцію до свободи та народоправства. Проте це зовсім не означає відсутності у державі тих інститутів, які були організовані на індивідуальному професіоналізмі та структурній ієрархічній організації. Таким інститутом був князь з дружиною. На початковій стадії формування Київської Русі купецькі артїлі, які склалися з різних етнічних груп, наймали князя з дружиною для охорони торговельних шляхів та складських приміщень. Серед корінного населення військово-охоронні формування склалися зі своїх людей. Ці формування мали десяткову систему. На чолі десяти воїнів стояв десяцький, якого обирали. Соцьких також обирала територіальна громада. У більших містах існували тисяцькі формування воїнів. Тисяцького обирали на віче. Після його обрання він підбирав собі соцьких, які були його довіреними людьми. “В Київський період у кожному головному місті, тобто в кожній столиці князівств, був тисяцький... Якщо тисяцький не зважав на думку народу, міський люд примушував його до відповідальності” [13, 207].

Стосовно виникнення та формування військово-охоронних підрозділів у землях-полісах Київської Русі хотілося б звернути увагу на той факт, що в перші роки співіснування князівської дружини і тисяцьких формувань їх дислокація була територіально віддалена. Так, приміром, князь з дружиною знаходився за межами міста, а тисяцькі формування – у його межах. Тисяцький “завжди вважався командувачем міським ополченням, яке протиставлялося княжій свиті... Інколи тисяцький виступав від імені народу, виражаючи незгоду з князем” [13, 207].

На цьому факті слід наголосити, щоб зрозуміти місце і роль князя з дружиною у державній структурі. Тут ми маємо два військові формування. Тисяцькі, соцькі і десяцькі виконували функції, близькі до функцій сучасної міліції і внутрішніх військ, а князь з дружиною мали згоду від імені народу охороняти землю руську від зовнішніх ворогів за певні винагороди у вигляді данини. Слід зазначити, що варязькі дружини мали практичний досвід охоронної діяльності торговельних шляхів на основі домовленості з купецькими корпораціями. Їх прагматично орієнтована військово-охоронна діяльність та відповідний спосіб мислення витворили волю до порядку і зробили ці формування професійними та самоорганізованими. Суттєво те, що варязькі дружини знаходять свій практичний вияв спочатку в охороні купецьких караванів, складів, водних і суходільних шляхів, пізніше – охороні руської землі. Зазначимо, що політична самоорганізація руських земель навколо Києва відбувалася не на племінній традиційній культурі, а на “основі постплемінної територіально-політичної структури” [14, 17]. Особливість слов'янських городищенсько-полісних військово-охоронних формувань полягає в тому, що вони були своєрідним гарантом прав і свобод природно сформованих торгово-виробничих кооперативних зв'язків економічно й політично організованого населення.

У сучасній історичній думці починається процес переосмислення сутності державності Київської Русі. Зокрема, деякі історики вважають (ми поділяємо їх думку), що “слов'янські переддержавні спільноти раннього Середньовіччя фактично неправильно називати “племенами” чи “союзними племенами”. Можна умовно застосувати до них термін, вживаний у візантійських джерелах, – “славїні”. Формування слов'янських держав відбувалося на основі цієї постплемінної територіально-політичної структури, а не безпосередньо з племінної, як звичайно розуміють в історіографії” [15, 17]. Автор звертає увагу на ще одну важливу обставину: по-перше, “племінною” була структура слов'янського суспільства до VI ст.; по-друге, визнання “неплемінного характеру” слов'янської державності виключає з кола етнічної структури “так звану племінну знать” [15, 16].

Отже, наведені факти дають можливість підвести деякі підсумки у вивчення філософсько-правових аспектів киеворуської державності та спробувати прослідкувати загальний процес еволюції постплемінної культури до національної з відповідними цінностями. На історичному матеріалі з'ясовано, що руські землі являли собою територіально-політичну самоорганізацію з традиційним народоправством та

трансформацією сільських, градських і міських громад у політичну, згодом адміністративну організацію. Цілісність колишніх волоських общин простежується у зв'язку складових частин, на які вони розпадалися – центрів волостей, міст, містечок, великих сіл та ін. [16, 75].

Інтеграція територіальних громад і політична самоорганізація руської землі відбулися на ґрунті двох основних чинників. По-перше, зростання питомої ваги товарної продукції та збільшення обсягу торгівлі. Про цей факт засвідчує висновок Г.Вернадського: на Русі була “монетарна економіка”. По-друге, специфічні конкретно-історичні обставини розташування земель руських, у межах яких процвітала торгівля і виробництво надлишкової продукції, спричиняли сусідні країни до військової експансії. А.Пономарьов вважає, що на першій стадії формування киеворуської державності “загроза фізичного винищення з боку Степу... зумовила утворення військово-політичних об'єднань східнослов'янських земель” [17, 122]. Отже, загроза з боку ворожого оточення дає змогу окремишнім спільнотам руських земель усвідомити необхідність об'єднання зусиль, засобів і ресурсів для спільного захисту своєї території. Щодо окремих земель, які були більш віддалені від Степу, то взаємодія з київським центром була значно слабшою. Стабілізація і обмеження у просторі суспільних процесів і періодичне скупчення з метою захисту від ворогів, як стверджує П.Мімонов, посилює соціогенетичну інтеграцію і, таким чином, творить основу народності [18, 117–121].

Комунікативний процес усупільнення нового знання про вороже оточення зі Степу актуалізує творчий процес передусім мешканців міст і градських поселень. Про це свідчать археологічні та історичні факти. М.Грушевський писав, що в той час економічно й політично більш розвинуті територіальні поселення піднялися здебільшого до військово-політичних організацій. “Творчим елементом у політичній організації і політичних відносинах, – вказує М.Грушевський, – стало передусім городське життя, городські відносини” [11, 61]. У мешканців градських і міських поселень були сформовані сталі властивості професійної діяльності і відповідної суспільної свідомості, яка забезпечувала дотримання народоправних традицій. Як засвідчують численні джерела візантійських істориків, готських літописів, слов'яни “не знають долі (фатуму) і зовсім не визнають вони якусь силу над людьми... Сім народом не править один муж, але з давніх часів живуть тим, що породжує громада і для того всі справи, чи щасливі, чи лихі, до громади йдуть” [19, 116–117]. Прокопій Кесарійський також акцентував увагу на тому, що слов'янами ніхто не править один і всі справи вирішують спільно. Але за часів загальної небезпеки вони обирають управителя (“гех”), авторитет якого визнає весь народ [20, 68].

Отже, традиції народовладдя були міцно вкорінені в етнокультурі і набували звичаєвих норм, які пізніше трансформувалися у звичаєве право. Досвід практичних правовідносин передавався з покоління у покоління і набував усталеної соціокультурної цінності. Лаврипій, на свідчення якого посилається М.Грушевський, також стверджував, що слов'яни “не знають монархічного правління... всякого роду справи вирішує народ” [11, 33].

Слов'янський “демократизм”, як його змальовують історики тих часів, містить такі соціокультурні норми: 1) рівноправність індивідів у дворогосподарстві, останніх – у територіальній громаді; 2) норму публічного доказу правоти (правди) як засобу пояснення, осмислення, особливого вербального висловлення думки “віч-на-віч”; 3) упертість і неохоту до підпорядкування своєї волі, думки волі і думки загалу. Саме цей соціокультурний феномен політико-правових відносин мав на увазі І.Лисяк-Рудницький, коли писав про ранньослов'янську державність – Київську Русь. “Державність Києва, – пише І.Лисяк-Рудницький, – несла на собі виразну печать духу свободи, держава й державна влада були не злиті, а розділені, причому кожна з них була автономною у своїй власній сфері. Суспільний лад, що його характеризували договірні відносини, пошанування прав і гідності індивідуума, обмеження монархічної влади князя боярською радою й народним Віче, самоуправне життя міських громад; територіальна децентралізація на квазіфедеративний кшталт забезпечили стійку традицію. І цей свободолобний, європейський по своїй суті дух притаманний і українським державним організаціям пізніших епох” [21, 13]. Ці висновки істотні для

філософсько-правового осмислення сутності тих процесів, які були притаманні стадії становлення державності Київської Русі.

Формування державності руських земель з центром полянської землі – Києвом являє собою процес розгортання народовладдя територіальних громад, їх політичну, військову, торгово-економічну та культурну інтеграцію. Влада як вияв свободної волі рівноправних співгромадян охоплює не лише господарські і соціокультурні відносини, а головне, військово-політичні, з охорони руської землі. Необхідно зрозуміти, що руські землі-поліси є не що інше, як територіально-етнокультурні сукупності, котрі дійшли такого рівня саморозвитку і самоусвідомлення, який штовхав їх до об'єднання для вироблення спільної стратегії самозахисту від ворожого оточення. Усвідомлення того незаперечного факту, що вороже оточення загрожує життю мешканців руських земель, формує новий смисловий зв'язок стосовно свого майбутнього. “Людський пошук смислу є первинною силою життя, – пише В.Франкл, – а не вторинною раціоналізацією інстинктивного потягу” [22, 154]. Це означає, що воля до смислу в умовах постійної загрози зі Степу стає феноменом “волі до влади” як сутнісного закону державотворення. Ніцшеанська “воля до влади” надає нашому пізнанню процесів державотворення Київської Русі нового змісту.

На думку В.Яківа, “державна постає там, де є динаміка сильно розвиненої вольовості, яка зуміє силою розуму пов'язати різнобічні (або й розбіжні) значення, сильних індивідуальностей, як це бачимо в Європі, або там, де є пасивний загал, який не вміє протиставляти деспотові, а розчиняється у його волі, як це бачимо в Росії” [23, 139]. Сказаного достатньо, щоб стверджувати, що становлення Києворуської державності відбувалося на давній та глибоко укоріненій соціокультурі духу індивідуалізму і свободи слов'ян, які мали сприятливі умови для розвитку економіки, торгівлі і міської соціокультурної інфраструктури. Н.Полонська-Василенко пише, що кожна руська земля мала як на той час дуже багато міст і городищ: “У Київщині – 400, на Волині – 350, на Поділлі – 250, на Чернігівщині – 150, у Галичині – 100... Городища не тільки захищали населення від ворогів, а й були також адміністративними осередками цілої великої округи” [20, 72]. Вплив торгівлі, розвиток ремісничих кооперативів у містах та шляхів сполучення привели до зміни суспільної психології мешканців міст.

Жителі міст і сільських поселень, які були у тісних торговельних відносинах, мусли навчитися передбачати події, в тому числі й торгово-фінансові операції. Ділове життя потребувало нових людей, нових форм управління. Комерційна ментальність передбачала турботу про свої товари, форми і методи їх охорони. Саме цим пояснюється поява варязького елемента у політичному й соціокультурному просторі руських земель. Як писав М.Грушевський, “збирали з усіх кінців сировинну продукцію для вивозу у Візантію, взамін розповсюджувались візантійські товари не лише на землях руської держави, але й за її межами” [11, 37]. Купці, як і територіальні громади міст, де розквітали торгівля і ремісництво, мали самоорганізовані професійні самоврядні інституції. Саме цей аспект висвітлює новий філософсько-правовий вимір сутності державотворення Київської Русі. Відтоді на землях Русі свобода, індивідуальна підприємливість, сімейні дворогосподарства і автономні територіальні громади стають осередками формування договірних правовідносин, які не потребували втручання держави. Єдиною сферою, яка потребувала державного упорядкування, була охорона земель і внутрішнього порядку.

Купецькі корпорації та ремісничі самоорганізації великих і малих міст руських земель були найбільш діяльними в організації самооборони. М.Грушевський довів, що “початок Київської державної організації був, безсумнівно, тісно пов'язаний з інтересами київської торгівлі, там і пізніше державні інтереси тісно перепліталися з торгівельними, а купецький клас – з урядовим... руська торгівля і управління, княжа дружина і купецький клас зливаються тут цілковито” [11, 47].

Варязький князь з дружиною з'явився на Русі як наймана охоронна служба. В.Даль так визначає термін “варяг” – “заморська країна”, “заморська сторона”, “скупник всячини по селах”, “мінйло”. Крім того, В.Даль виділив ще одне значення – “злодій” (“вор”). Це

засвідчує, що на початку своєї історії варяги, будучи на службі у купецьких корпорацій, виконували доручення по обміну товарів та скупки. Інколи вони викрадали, що й закріпило за ними назву “злодій” [24, 166]. Термін “князь” також запозичене з варягів і означає спочатку “воєвода”, управитель військової охорони. З утвердженням міста Києва як політичного й торгово-економічного центру руських земель місце і роль варязької дружини зростали. Згодом ця охоронна структура зникає і на її місці формується руський культурно-етнічний інститут військової охорони не лише купців та торгових шляхів, а й усієї землі руської. Оскільки в сільській місцевості дворогосподарства не мали можливості формувати дієздатні військово-охоронні підрозділи, вони платили податок князю і були під його захистом. Тому в скороченому варіанті “Руської правди” XI ст. штраф за злочини потрібно було платити князю. Давньоруське кримінальне право не знало смертної кари [13, 150]. Н.Полонська-Василенко зауважує, що смерди належали до вільного населення, володіли власним сільським господарством (полем, двором, худобою), платили певні податки. “Руська правда” охороняла особу та господарство смерда як вільного, але кара за злочин проти смерда була меншою, ніж за злочин проти боярина [20, 223].

Прагнучи осмислити давньоруську державу у філософсько-правовому контексті, не слід обмежуватися лише аналізом окремих державних інституцій, слід звернути особливу увагу на їх взаємозв’язок. У такому плані, за висновками Г.Вернадського, “правосуддя і військова охорона були тими сферами, в яких народ відчував найбільшу потребу у князі” [13, 195]. Віче поєднувало в собі верховну виконавчу, законодавчу і судову владу [13, 217].

З огляду на сказане по-новому постає традиційна концепція становлення Києворуської держави. Привертає увагу те, що народоправство пов’язувалося з принципом рівності князівського інституту з віче при укладенні угоди про співпрацю. Децентрація уявлень громадян земель-полісів про буття, з якою пов’язане розуміння рівності, заважало формуванню централізованої влади військово-охоронного інституту. Водночас слід розуміти ту обставину, що князь з дружиною при всіх варіаціях їх діяльності не могли позбавити народоправну орієнтацію свідомості населення руських земель та змінити координати їх світосприйняття. Не таким простим є й питання про співпрацю віче з князівським осередком влади. Віче неодноразово висловлювало недовіру київському князю і кликало іншого, якому довіряло. “Князь на Русі, як і король на Заході, – пише Г.Вернадський, – мусив ділити владу з могутньою аристократією, але в Київській Русі існував ще й третій важливий політичний компонент, якого не було на Заході: місто” [13, 16]. Саме у цьому, на наш погляд, відчувалася сила народоправства і слабкість розвитку монархічної влади князя. Віче міст і сільських громад обмежувало владу князя вузькими рамками своїх уявлень про роль військово-охоронної структури руської землі.

З огляду на сказане сформулюємо деякі висновки. Історична пам’ять українського народу під впливом різних іноетнічних держав, які послідовно включали українські землі до своїх кордонів, була надмірно спустошена і зруйнована. Саме внутрішня етнополітична й державницька спустошеність української національної пам’яті є вагомим негативним фактором формування сучасної громадянської й державницької самоідентифікації. Конфлікти, які супроводжують сучасний процес українського державотворення, не можуть бути так просто подолані. Приниження ролі киеворуського державницького досвіду, на нашу думку, полягає в тому, що великодержавницька московська історична наука і політологія спотворювали сутність політичного устрою Київської Русі. Основна хиба у висвітленні киеворуської державницької історії полягає в тому, що вона мала однобічне спрямування. За часів існування царської Росії політичний устрій Київської Русі змальовувався у контексті ідеї самодержавства, монархічності, феодальної економіки; за радянських часів – марксистсько-ленінський догмат про формаційну модель економіки та її державну надбудову. В такий спосіб історія киеворуської державності набула спотвореної парадигми. Так, приміром, більшість істориків до цього часу вважають, що у Київській Русі державний устрій відповідав феодальному суспільству. Це означає, що князь був єдиновладною особою в державному устрої Київської Русі.

Зазначимо, що сформована в межах земель-полісів політична культура Київської Русі включає дві невіддільні одна від одної структури. Ця культура опосередкована іноетнічним впливом, який поєднувався з власною етнічною культурою, що витворило своєрідну структуру державного ладу. Знання про державницьку культуру в її генезі відкриває простір для бачення майбутнього. Поняття, які запозичені з часів Київської Русі, набули певного статусу в політичному дискурсі. Сьогодні вони знецінені комерційними й політичними вимогами тих сил, які орієнтуються або на Захід, або на Схід. Істинні знання про державний устрій Київської Русі, включені в сучасну політичну культуру, певною мірою послаблять неоколоніальну державницьку ідеологію Москви і США. Крім того, існують розбіжності у поглядах на українську державницьку культуру серед різних політичних сил, що блокує можливість довірливої розмови про майбутнє.

Марксистська методологія стосовно дослідження становлення державницьких структур Київської Русі замість вивчення фактів моделювала історичний процес лінійно, схематично, стандартизовано. Але таке спрощене моделювання є суперечливим, оскільки рушійною силою становлення киеворуської держави були представники “монетарної економіки”. Московські історики беруть історичні факти з життєдіяльності Київської Русі і вписують їх у парадигму монархічного державного устрою, в якому великий князь є єдиновладним (не ділить владу з іншими політичними структурами). Вони конструюють модель державної влади в Київській Русі за подобою Московської, сформованої пізніше. Вони виробили дуже потрібну для московського монархізму модель державного устрою Київської Русі, пов’язавши її парадигму з ідеєю класової боротьби, яка у марксизмі змальовує феодалізм того часу. Проте наведені факти та їх осмислення спростовує шаблонне й надмірно спрощене розуміння сутності киеворуського державного устрою.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Мейн Джеймс*. Геополітичні імплікації етнополітики // Політична думка. – 1995. – № 1.
2. Історія Української РСР. – К., 1967.
3. *Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищин Б.Й.* Історія держави і права України. – Львів, 1996.
4. *Мазепа І.* Підстави нашого відродження. – К., 1946.
5. Основи етнодержавознавства. – К., 1997.
6. *Гаврилишин Б.* Дорогоказ у майбутнє. До ефективних суспільств. – К., 1990.
7. *Гегель Г.В.Ф.* Основи філософії права. – К., 2000.
8. *Туган-Барановський М.* Основы политической экономии. – СПб., 1915.
9. *Мимонов П.* Национальный вопрос. – П., 1925.
10. *Delbruch H.* Welgeschichte. – Berlin, 1923. – Т. 1.
11. *Грушевський М.С.* Очерк истории украинского народа. – К., 1990.
12. *Бачинін В.А., Панов М.І.* Філософія права. – К., 2002.
13. *Вернадський Г.В.* Киевская Русь. – Тверь–Москва, 2001.
14. *Лихачев Д.С.* Слово о полку Игореве // Избранные работы: В 3-х тт. – Л., 1987. – Т. 3.
15. Етнічні процеси у слов’янському світі // Український історичний журнал. – 2001. – № 3.
16. *Горський А.А.* О летописных “племенах” и древнерусских “землях” // Український історичний журнал. – 2001. – № 3.
17. *Горбик А.* Типологія територіальної громади в Україні XIV–XVIII ст. // Український історичний журнал. – 2001. – № 3.
18. *Барон де Гаус.* Сборник статей, посвященных П. Мимонову. – Прага, 1929.
19. *Пономарьов А.* Українська етнографія. – К., 1994.
20. *Брайчевський М.Ю.* Стародавні східні слов’яни. – К., 1927.
21. *Полонська-Василенко Н.* Історія України: У 2-х тт. – К., 1992. – Т. 1.
22. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе: В 2-х тт. – К., 1994. – Т. 1.
23. *Франкл В.* Человек в поисках смысла. – М., 1990.

24. *Яків В.* Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен, 1939.
25. *Даль В.* Толковый словарь великорусского языка. – М., 1955. – Т. 1.